

тілдік қайшылықтарды, екінші тілді меңгеруді жеделдететін және кедергі жасайтын жәйттарды, мотивация және интеллект сұрақтарын меңгеруі қамтылады. *Әлеуметтік және антропологиялық фактор* билингвизмнің әлеуметтік мәдени мәселелерімен байланысты туындайды. Бұл қостілділердің үміті, олардың мінез-құлығына, отбасына, замандастарына әлеуметтік факторлардың әсері, екі мәдениетке деген ашық шынайы сезім, оларды үйрену және қолдану кезінде тілдік жағдайлардың атқаратын рөлі, қос тілді меңгерудің артықшылықтарын, қос тілді ортада мүмкін болатын

оқытудың әдіс-тәсілдерін көре білу және оларды оқу үдерісінде ескеру болып табылады.

Сонымен, бүгінде Қазақстан мемлекеті үшін көптілде білім беру жаңа дүние болып отыр. Ол үшін тілдік тұлғаның төл мәдениеті мен әдебиетін, қысқасы, табиғи болмысын ескере отырып, тілді меңгертудің тілдік-лингвистикалық, әлеуметтік лингвистикалық, әлеуметтік-мәдени, әлеуметтік-тұрмыстық, қазақстандық «тілдердің үштұғырлығы», лингвомәдени, аксиологиялық, акмеологиялық, стратегиялық күзіреті толығымен қамтылуы қажет.

Р. Шаханова, А. Тымболова

Лингвокультурный аспект полиязыковой личности

В данной статье рассматриваются основы формирования полиязыковой и поликультурной личности. Анализируются основы, цели и задачи полиязыкового обучения

R. Shakhanova, A. Tymboleva

Linguistic and cultural aspect of multilingual personality

The article considers the basics of formation of multilingual and multicultural individual. The basis, purposes and objectives of the multilingual education are analyzed.

Б. Ақбұзауова,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, ф.ғ.к, bahytkaznu@mail.ru

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНДЕГІ ЕСІМШЕЛІ ҚҰРЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ АУДАРУ

Халықаралық қатынастар мамандықтарында аударма жасауды меңгерту негізінен, орыс тілінен қазақ тіліне аударуға басымдық беру арқылы жүзеге асады. Себебі тәржіма жасау арқылы меңгертілетін тіл – қазақ тілі. Бұдан бұрынғы мақалаларымызда, алдымен сөйлем құрылымын түсіндіріп алып, оларды сөйлемнің актуалді мүшеленуіне қарай аудару керектігін жазған болатынбыз. Сөйлем субъектісі мен предикатын тапқан соң, ерекше назар аударуды қажет ететін құрылым – сөйлемнің атрибуттық мүшелері. Қазақ тілі өзінің ерекшелігіне орай образды бейнелеуді осы атрибут мүше арқылы жүзеге асырады. Бұл ретте аударма жасауды бірден мәтін беруден бастаған дұрыс есептейміз.

Аударма жұмысы арнаулы есімшелі тіркестер, сөйлемдер арқылы келген жаттығуларды орындаудан басталады. Мысалы, орыс тілінде де есімше етістік пен сын есімнің мағынасын

бірдей иеленген етістіктің атрибуттық формасы болып табылатынын түсіндіре келіп, сын есімдердей род және сан категориясымен түрленетінін әрі септелемінің пысықтаймыз. Мысалы:

Статья1

Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

1-бап

Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

Осы үлгі бойынша қазақ және орыс тіліндегі заң баптарынан анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестерін тапқызып, анықтауыштың қай сөз

табынан жасалғанына және қалай аударылғанына назар аударамыз.

Келесі қадам – есімшелерден болған анықтауыштардың жасалуына және оларды аудару жұмысына машықтандыру болмақ.

Аударма жұмысы, ең алдымен, жеңіл жаттығулардан орындаудан басталады. Бұл тапсырма есімшелі құрылымдарды бірден тануға және аударма жасауда автоматты түрде дұрыс тәржімалауға, сөйлемде өз орнына қоюға машықтандырады. Мысалы, төмендегі жаттығу атрибуттық тіркестерді аударуға және есімшелі анықтауыштарды аудару ерекшелігін меңгертеді.

1. Анықтауышты сөз тіркестерін аударыңыз. Анықтауыштың қай сөз табынан жасалғанын түсіндіріңіз. 2. Есімшелі анықтауыштар бар ма, астын сызыңыз.

Прекрасная память, сорокоградусная жара, ласковый голос, меховое пальто, проверенная работа, чтение вслух, любой гражданин, словарь друга, мой реферат, ученый с мировым именем, древний город, профессор кафедры, исследования в области физики, лектор по политологии, научная конференция, медвежья шкура, богатейшая страна, уникальная история.

Жаттығудың тағы бір түрі – **1. Есімшелі сөз тіркестерінің қазақ тіліндегі сәйкес баламасын тауып қойыңыз. 2. Есімшелі анықтауыштарыдың ырықсыз етістен жасалған түрлерін табыңыз.** Мысалы: *Описываемая история* – айтылған сөз

Создаваемый проект – мойындалған қате

Проводимая политика – суытылатын тағамдар

Выписываемая цитата – сипатталған оқиға

Наблюдаемый процесс – жасалатын жоба

Привозимые подарки – жүргізілетін саясат

Произносимые слова – әкелінетін сыйлықтар

Признаваемая ошибка – алынатын цитата

Охлаждаемые продукты – бақыланатын үдеріс [38; 1]

Кез келген сөз табының ерекшелігі оның сөйлемде атқаратын қызметіне байланысты. Осы тұрғыдан салыстырсақ: орыс тілінде дара есімшелер (*одиночные причастия*) синтаксистік қызметінде анықтауыш (*спящие люди*), күрделі есім баяндауыштың құрамында есім сыңары (*Отец был уставшим*), бастауыш (*Учащиеся этой школы*), толымсыз формада баяндауыш (*город основан*), толықтауыш (*Мы разбудили спящего*) болады. Орыс тіліндегі есімше тұлғаларының бәрі бірдей қазақ тіліне есімше болып аударылмайтынына осы мысалдар ар-

қылы көз жеткіземіз. Бұл грамматикалық нысантаулардың көмегі зор, себебі мамандықтары филологиямен қатысты болмағандықтан тіл үйренушілердің дені бұларды ұмытып қалады немесе мүлдем мән бермейді. Ал сөйлем құру барысында бұл кемшіліктер бірден көзге түседі.

Аударма жұмысында есімшелер арқылы келген анықтауыштар әрдайым өзі алдында тұрған заттың тікелей сыны болмайды. Атап айтқанда, оларды: 1) субъектінің іс-әрекетке қатысты сыны (оқыған адам); 2) субъектінің іс-әрекет объектісіне қатысты сыны (лекцияны жақсы оқитын профессор); 3) іс-әрекет объектісінің сыны (біз құрметтейтін адам, мен тұратын жатақхана); 4) объекті сыны (жуылған еден) деп қарастыруға болса, аударма жасағанда, бұлардың ішінде тек алғашқысы мен соңғысы орыс тіліндегі есімше формаларына сәйкес келеді. Мысалы: оқыған адам – начитанный (ученый) человек, лекцияны қызықты оқитын профессор – профессор, который интересно читает лекцию, немесе, профессор у которого интересные лекции, мен тұратын жатақхана – общежитие, в котором я живу.

Демек анықтауыштық құрылымдардың бірде тек есімшелердің, енді бірде орыс тіліндегі есімдіктер көмегімен аударылуы есімшелердің мағынасына ғана емес, есімшелі анықтауыштардың құрамына да тәуелді болады.

Сонымен қатар есімшелер белсенді әрекет сынын білдіруіне байланысты актив және пассив немесе ырықсыз (орысшасында *страдательный*) есімшелер болып бөлінеді. Мысалы: кітап оқыған студент (актив), студент оқыған мақала (пассив). Актив есімшелер салт, сабақты етістіктерден бірдей жасалып, толымды есімшелерді құраса, ырықсыз есімшелер яғни пассив субъектінің анықтауыштары тек салт етістіктерден болады әрі салт және сабақты етістіктерді қамтиды.

Қазақ тілінде есімшелер актив немесе пассив болып бөлінбейді. Алайда орыс тіліндегі (*страдательный*) есімшелер қазақ тіліне ырықсыз есімше болып аударылады. Қазақ тілінде есімшелер үйірлі анықтауыш болып келеді, мысалы: Статъя, переводимая студентом, написана на японском языке – Студент аударған мақала жапон тілінде жазылған. Субъект – предикат түрінде келгенмен бұл құрмалас емес, жай сөйлем, грамматикалық терминмен айтқанда, үйірлі мүше. Тапсырма:

Сөздіктің көмегімен ырықсыз етіс формасымен келген есімшелі сөйлемдерді тауып, аударма жасағандағы ерекшелігін көрсетіңіз.

Сатья, переводимая студентом, написана на испанском языке. 2. Задача, решаемая мальчиком, не очень трудная. 3. В этом маленьком городке почти не бывает журналов, издаваемых в Москве и Петербурге. 4. На конференции речь шла о проблемах, исследуемых в нашем институте и очень актуальных в медицинской практике.

1. Сөздіктің көмегімен есімшелерді қазақ тіліне аударыңыз. 2) Осы есімшелермен келген сөйлемдерді аударып, олардың сөйлемнің қай мүшесі болып тұрғанын анықтап, астын сызыңыз. Актив және пассив есімшелерді табыңыз.

а) У этого молодого человека уже абсолютно сложившийся характер, сложившиеся убеждения. Сложившаяся в регионе ситуация грозит серьезными опасностями.

б) В отчете о работе фирмы были обнаружены вопиющие ошибки. Равнодушие можно отнести к одному из самых вопиющих недостатков в характере человека.

Қазақ тіліндегі күрделі есімшелер орыс тілінде «причастия с зависимыми словами» немесе «причастные обороты» деп аталады. Сөйлем мүшелерінің қызметі орын тәртібіне негізделген қазақ тілінде есімшелі анықтауыштардың барлық түрі өзі анықтайтын сөзінің алдында келеді. Егер ол өзі анықтайтын сөздің соңынан келсе, оның қызметі де өзгеріп, сөйлемнің анықтауышы емес баяндауышына айналады. Ал есімшелі оралымдардың орыс тілінде анықталатын сөздің орын тәртібіне қарай екі түрі бар. Сондай-ақ кей жағдайда орыс тілінде күрделі есімшелер құрмалас сөйлемдердің баласы болып келеді. Бұл заңдылықтар төмендегі жаттығу жұмыстарын орындау арқылы бекітіледі.

1) Есімшелі сөйлемдерді қазақ тіліне аударыңыз, сөйлемнің қай мүшесі болып тұрғанын табыңыз. 2) Анықтауыш қызметіндегі есімшелердің астын сызыңыз.

Экология — наука, изучающая связи между живыми организмами и окружающей средой. Это была незабываемая встреча. На вокзале было много провожающих. Торт остался не-

доеденным. Звонивший был знакомым моей сестры. Они узнали о случившемся из газеты. Староста объявила присутствующим студентам об изменении расписания.

Аударма жұмысында қазақ және орыс тіліндегі сөйлем құрылысының тағы бір маңызды ерекшелігі — дара есімшелермен қатар күрделі және үйірлі есімшелі оралымдардың анықтауыш болып келуі. Қазақ тілінде есімшелі оралымдар образдылық, көркемдік беріп, сипаттау қызметінде келсе, орыс тілінде сөйлемге кітабылық, ресмилік сипат береді және публицистикалық, ғылыми стильде өте жиі қолданылады.

Орыс тілінде есімшелі оралымды “екінші предикат”, сөйлем ішіндегі сөйлем деп қарастырады. Бұл жерде екі нәрсені ескеру қажет: біріншіден, “Айқындауыш мүше жөніндегі ұғым басқа тілдердегі приложение, аппозисон деп аталып жүрген ұғымдарға сай туып, қазақ тіл тілімінде орнықты. Осылай болғанмен, қазақ тіл білімінде айқындауыш деп аталып жүрген грамматикалық ұғым олармен теңбе-тең емес. «Причастный оборот и сложное предложение со словом «который» взаимозаменяемы, если причастный оборот занимает позицию После слова, к которому он относится, если причастный оборот занимает позицию Перед, то это — «необособленный причастный оборот», деген тұжырым осының дәлелі [14; 2]. Мысалмен айтсақ: Он читает газету, купленную утром — Он читает газету, которую он купил утром.

Демек, орыс тіліндегі оңашаланған айқындауыш қазақ тілінде күрделі анықтауыш қана болады. Қорыта келгенде, орыс тіліндегі оңашаланған да, оңашаланбаған есімшелі айқындауыштарға, анықтауыштарға да қазақ тіліндегі күрделі есімшелі анықтауыштар сәйкес келеді.

1. Крюкова Л.С. Русский язык как иностранный. Москва., 2004. — 269 с.

2. Куприянова Т.Ф. Знакомьтесь: причастие. Санкт-Петербург. 2002, 112 с.

3. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского на английский. Москва., 2004.

4. Латышев Л.К. Семенов А.Л. Перевод: Теория, практика и методика преподавания. — М.: Издательский центр “Академия”.

* * *

В статье рассматривается методика перевода атрибутивных предложений выраженных причастными конструкциями.

* * *

The article studies the translation method of attributive sentences expressed by participial constructions.